

Terug naar Hendrik De Man: het liberaal socialisme zoekt een stamvader

► *Mateo Alaluf*

Volgens Monique Canto-Sperber heeft het liberaal socialisme de ambitie om de "idealen van het socialisme te verbinden met die van het liberalisme".¹ In tegenstelling tot het autoritaire socialisme dat erdoor wordt bestreden, zou, volgens haar, "het liberaal socialisme terecht volledig tot de traditie van antitotalitair links behoren". De liberale socialisten kritiseren de sociale eigendom, de door de staat georganiseerde economie en erkennen de noodzaak van een markteconomie.² Als Monique Canto-Sperber in haar *Encyclopédie* echter voor Hendrik De Man een ereplaats tussen de grondleggers van het liberaal socialisme inruimt, kan men niet anders dan perplex staan. Mijn sprakeloosheid nam nog toe toen in december 2003 het AMSAB – een instituut van sociale geschiedenis dat verbonden is met de Vlaamse socialisten van de SPA, een partij die zelf erg ontvankelijk is voor de Derde Weg van Tony Blair – een colloquium organiseerde over de erfenis van Hendrik De Man, hoewel deze laatste na de oorlog in België voorwerp van een soort verbod is geweest. Voor de ingewijden die zijn politieke levensloop en werk kennen, blijft de naam van De Man verbonden met de collaboratie en met een autoritair, etatistisch en nationalistisch socialisme dat in alles het tegengestelde van het liberalisme is.³

Wegens zijn politiek traject dat zweefde tussen het orthodoxe marxisme en het radicale socialisme uit zijn beginjaren, en dat daarna via het autoritaire en nationalistische socialisme tijdens de bezetting overging naar de Nieuwe Orde, heeft Hendrik De Man een zekere fascinatie in

België uitgeoefend. Juist wegens zijn verleden heeft tot op heden een grote stilte zowel zijn denken als zijn politieke actie omgeven. Behalve een erg discrete vereniging die zich aan de studie van zijn oeuvre wijdt en in 1973 een colloquium in Genève organiseerde, werd zowel de persoon als het oeuvre van Hendrik De Man uit het intellectuele debat geweerd. Gedurende jaren heeft deze stilte paradoxaal genoeg de onfrisse geur rond zijn persoon onderhouden.

Hendrik De Mans politiek en intellectueel parcours en de definitie van het liberaal socialisme zelf zouden moeten volstaan om de afgrond die tussen beide gaapt, aan te tonen. De ogenschijnlijk diepe kloof die tussen de autoritaire en liberale versies van het socialisme gaapt, zou daarom toch een overeenkomst tussen het autoritaire socialisme en het nieuwe liberalisme met zijn vrijgeevige pretenties moeten verbergen en een verklaringsgrond moeten kunnen leveren voor de reële betekenis van het vreemdsoortige mengsel van socialisme en liberalisme dat vandaag de Europese socialistische partijen ongelijkmatig heeft veroverd.

Een atypische politieke en intellectuele weg

Geboren in 1885 als lid van een welstellende familie van de Antwerpse bourgeoisie sloot Hendrik De Man zich in 1902 aan bij de socialistische beweging. Na de breuk met zijn familie vertrok hij naar Duitsland, waar hij redacteur van het radicaal-marxistische dagblad *Leipziger Volkszei-*

tung werd. Terug in België animeerde hij de linkse stekking in de Belgische Werkliedenpartij (BWP) en schreef hij in 1911 met Louis De Brouckère *Die Arbeiterbewegung in Belgien*.⁴ Hij kloeg er met kracht het “reformisme” en het “winstbejag” aan die zich volgens beiden steeds meer hadden meester gemaakt van de partij. Hoewel De Man zich voordien uit “internationalisme” tegen de oorlog had verzet, meldde hij zich in 1914 “instinctief” als vrijwilliger. Hij werd officier in het Belgische leger. Na een verblijf in de Verenigde Staten publiceerde hij in 1926 bij Eugen Diederichs in het Duitse Jena zijn eerste belangrijke doctrinaire werk *Zur Psychologie des Sozialismus*⁵ en daarna in 1927 *Der Kampf um die Arbeitsfreude*.⁶ De klassenstrijd vindt in die werken niet zijn oorsprong in de uitbuiting van de arbeider, maar in het gevoel dat deze heeft van zijn uitbuiting, in zijn minderwaardigheidscomplex. Hij besluit hieruit om het marxisme te overstijgen.

Door de crisis van 1929 geraakte het reformistisch socialisme in een impasse. De hervormingen gericht op herverdeling die tot dan toe de toestand van de arbeiders aanzienlijk hadden verbeterd en het succes van de socialisten hadden verzekerd, waren voortaan niet meer te realiseren. De BWP stichtte een sociaal studie bureau waarvan Hendrik De Man de leiding kreeg. Hij stelde een Derde Weg voor tussen orthodox marxisme en fascisme door zich expliciet tot de middenklassen te wenden. Het *Plan van de Arbeid* dat hij ontwierp, mobiliseerde na zijn goedkeuring door de BWP in 1933 een internationale planbeweging. In Frankrijk nam in 1934 de CGT en in 1935 de herenigde CGTU, evenals de meeste Europese socialistische partijen en vakbonden, een gelijkaardig plan aan. Het Plan pleitte voor een gemengde economie met naast de privé-sector een genationaliseerde sector en een nationale economie die aan de richtlijnen van het algemeen belang was onderworpen.

Deze planistische Derde Weg die zich tegen het aan het algemeen stemrecht gehecht democratisch en parlementair socialisme keerde en het

liberalisme afwees, was volgens de pertinente analyse van Zeev Sternhell “een socialisme voor alle klassen”, dat, gezien zijn nationaal kader, met antimarxisme en antikapitalisme was gekruid. Deze ervaring met het Plan hoefde zeker niet fataal te leiden tot de collaboratie. Doch gezien de context van de jaren dertig toen het planisme zich presenteerde als een alternatief voor het democratisch socialisme én het liberalisme, en ook omdat het corporatistische en politiek autoritaire elementen bevatte, droeg het bij tot het gevoel van het vooruitzicht op een sterke staat en tot de vorming van een fascistische mentaliteit.⁷

De Man was beslist geen opportunist die een fout had gemaakt. Hij was een ideoloog die na het marxisme ook het parlementarisme had verworpen.

Het Plan van de Arbeid zorgde ervoor dat De Man zich vanaf 1935 met ministeriële functies zou worden belast. Hij wordt minister van Openbare Werken en van Opslorping van Werkloosheid, minister van Financiën, vice-premier in de regering van Nationale Eenheid onder Hubert Pierlot. Deze laatste functie zal hij neerleggen ten einde een grotere afstand ten aanzien van de Geallieerden te kunnen bewaren en uit verzet tegen de té grote invloed die de politieke partijen op de regering uitoefenden. In 1939 wordt hij, terwijl hij nog vice-premier is, na de dood van Émile Vandervelde partijvoorzitter. In 1940 steunt hij de beslissing van de Koning om de regering niet naar het buitenland te volgen en stelt hij een manifest op waarin hij, na aan het fascisme een revolutionaire opdracht te hebben toegekend, de politieke rol van de BWP als beëindigd beschouwt en waarin hij een oproep tot de socialistische militanten doet om lid te worden van een toekomstige eenheidspartij die trouw aan de Koning zou moeten zweren en de soevereiniteit van de arbeid zou realiseren. Hij was toen eveneens betrokken bij de oprichting van de collaborerende eenheidsvakbond UHGA-UTMI. De Man geraakt daarna evenwel geïsoleerd en zonder invloed. In november 1941 vertrekt hij naar de Haute-Savoie. Hij vlucht in augustus 1944 naar Zwitserland, waar hij in 1953 overlijdt.

Men ziet het: in tegenstelling tot wat Monique Canto-Sperber beweert, beperkt het autoritarisme, het nationalisme, het etatisme en het anti-parlementarisme van Hendrik De Man zich niet slechts tot een “dramatische dwaling van enkele maanden”.⁸ De Man was beslist geen opportunist die een fout had gemaakt. Hij was een ideoloog die na het marxisme ook het parlementarisme had verworpen. Hij had voorvoeld dat de Nieuw Orde goede oplossingen kon bieden voor de problemen van zijn tijd. Daarbij is Hendrik De Man ten aanzien van de liberale socialistische denkers niet “altijd in de minderheid geweest”, zoals Canto-Sperber⁹ schrijft. Na het marxisme te hebben verlaten, veroverde hij geleidelijk de leiding in de BWP. Na de Eerste Wereldoorlog genoten zijn boeken een uitzonderlijk grote verspreiding en was zijn invloed in het Europese socialisme zeer aanzienlijk. Volgens Émile Lehouck was “gedurende de twintig jaren die volgden op de wereldoorlog, bijna heel niet-communistisch Europa demanistisch”.¹⁰

Na de Eerste Wereldoorlog onderschreef De Man tijdens zijn zoektocht naar de herziening van het marxisme gedurende een kort periode de liberale democratie. Zijn afstand nemen van het socialisme gebeurde volgens Zeev Sternhell in twee tijden. Vooreerst sloot De Man zich in naam van de vrijheid aan bij de meest gematigde standpunten van de sociaal-democratie. Maar na het marxisme te hebben begraven liet hij al zeer snel de oude liberale principes varen ten voordele van een geleide economie. “Na het opstandige socialisme volgde aldus een aanvaardings-socialisme”,¹¹ waarvan het doel niets anders was dan de modernisering van de maatschappij door middel van een sterke staat.

Waarmee kan De Man, hoewel hij geen empathie voor de marktwetten laat blijken en de staat hem nauw aan het hart ligt, dan vandaag de liberale sociale ideologie van dienst zijn? Een eerste lezing van het boek van Canto-Sperber kan mijn verbazing alleen maar doen toenemen. Volgens Canto-Sperber zou het liberaal socialisme democratisch en anti-totalitair zijn. Maar deze eigenschappen waren juist die van Émile Vandervelde, De Mans belangrijkste tegenstrever in de BWP en in de Internationale. Als dus het sociaal liberalisme voor Hendrik De Man kiest als één van zijn grote grondleggers, dan kan dat niet zijn omwille van de markt, de democratie en de strijd tegen de staat als kern van De Mans doctrine.

Ware dat wel het geval, dan zou De Man niet de inspirator maar de vijand moeten zijn die het sociale liberalisme hoort te bestrijden. Wat mag dan wel deze fascinatie helpen verklaren die De Man op de neotheoretici van het liberaal socialisme uitoefent?

“De socialistische idee”

Klaarblijkelijk moet men, zoals Canto-Sperber preciseert, in het “ethisch socialisme” van Hendrik De Man het antwoord op deze vraag zoeken. De Man legt uit dat de door hem bedachte “basisidee voor de vernieuwing” de socialistische doctrine wil vestigen op de “drijfveren van de door Marx vrijwillig verwaarloosde morele beoordeling”. Het socialisme berust volgens hem niet op de materiële belangen van de loontrekkers, maar is een “proces van morele emancipatie”.¹² In *De socialistische idee*, wat ongetwijfeld zijn meesterwerk is, legt hij uit dat Marx “het socialisme afleidde van de belangen van de arbeidersklasse (...), de klassenstrijd door de toenemende belangentegenstellingen in het systeem van de kapitalistische economie”.¹³ Dus wil Marx de omstandigheden wijzigen om daardoor de mensen te veranderen. Het oude socialisme van Marx zou daarom “de rol van het bewustzijn ten aanzien van de economische belangen ten nadele van drijfveren van ethische aard hebben overschat”.¹⁴

Het socialisme van De Man wil daarentegen “de mensen veranderen ten einde zo de omstandigheden te veranderen”.¹⁵ “De revolutionaire geest, aldus De Man, dwingt de mens om de bestaande dingen volgens de transcendente criteria van de waarheid, de rechtvaardigheid en de schoonheid te beoordelen.”¹⁶ Die ideeën zijn volgens hem “de productieve krachten” die de bijzondere historische situaties overstijgen en die overeenstemmen met de “vitale noodwendigheden eigen aan zowel de menselijke natuur als aan de waarden en normen die vanuit het culturele verleden een algemene waarde voor alle levenden hebben voortgebracht”.¹⁷ Tenslotte is “de socialistische idee” al vanaf het begin der tijden aanwezig in “het fundamentele ethische motief” dat haar inspireert.¹⁸ Hierdoor is “de geschiedenis van de socialistische beweging de geschiedenis van een idee die zich langzaam realiseert”.¹⁹

In *Au-delà du marxisme* stelt De Man dat de “socialistische eis tot gelijkheid de compenserende

voorstelling is van een minderwaardigheidscomplex dat aan een lange historische ontwikkeling uit de levensvoorwaarden van de arbeidersklasse is ontsproten". Even verder voegt De Man er nog aan toe: "Tenslotte berust de sociale minderwaardigheid van de arbeidende klassen noch op politieke onrechtvaardigheid, noch op een economisch vooroordeel, maar op een psychologische toestand. Het essentiële kenmerk van deze minderwaardigheid is het eigen geloof in deze minderwaardig doordat ze zich minderwaardig voelt. Het tegengestelde is slechts schijn."²⁰ De materiële levensvoorwaarden in de samenleving worden door ze te herleiden tot pure uiterlijkheden aldus uit de analyse gebannen. De enige werkelijkheid is van subjectieve aard en verwijst naar de psychologische aanleg en de wil van de individuen.

Het socialisme, dat volgens De Mans oordeel "idee" is, komt trouwens niet voort uit de kapitalistische maatschappij, noch uit de industriële samenleving van de vorige eeuw. De doelstellingen van het socialisme zijn er niet in eerste instantie op gericht om de sociale en economische verhoudingen te transformeren. Aldus wordt het socialisme voor alles een morele idee die minstens zo oud is als het christendom en dus twintig eeuwen geschiedenis van de mensheid beslaat. Het socialisme is dus een ethische opvatting die individuen en elke afzonderlijke samenleving overstijgt. Door gebruik te maken van de psychologie vervangt De Man de sociaal-economische voorwaarden door de wil van het individu. Vandaar dat het bij hem er nu niet meer om gaat om de sociale verhoudingen te transformeren, maar om de mentaliteiten ontvankelijk te maken voor de ethiek van het socialisme.

Het "ethisch" socialisme van De Man inspireert zich op de "morele waarden" en niet op de materiële belangen van een bepaalde sociale groep. De socialisten moeten dus hun doctrine niet ondergeschikt maken aan de klassenbelangen van loontrekkers, maar zich zelfs keren tegen deze belangen ten einde aldus een morele doctrine op te leggen die boven de sociale klassen staat. Vanaf het moment dat de legitimiteit van het socialisme zich in de idee en niet in de belangen van concrete sociale groepen bevindt, kan de actie van de staat zich rechtvaardigen op voor-

waarde dat zij de idee dient. Indien de politieke actie haar legitimiteit verkrijgt van de moraal en niet van de materiële belangen van groepen die noodzakelijk met elkaar in conflict komen, moet ze, als de moraal dat vereist, die actie voeren los van en zelfs tegen de individuen en de groepen in de maatschappij. Na met het marxisme te hebben gebroken was De Man gewonnen voor een sterke staat, zelfs voor een regering die zich basierend op de moraal boven de groepen en de bijzondere belangen zou staan. Het staatsocialisme van De Man haalt zijn legitimiteit dus niet uit de democratische vertegenwoordiging en nog minder uit de sociale beweging, maar vanuit zijn zelf gedecreteerde moraal.

De Man poogt aldus, zonder zich al te druk te maken over het orthodoxe socialisme uit zijn jeugd een voluntaristisch, autoritair en affectivistisch socialisme te construeren. De individuele morele zingeving wordt De Mans herziene drijfveer van het socialisme. Het socialisme wordt aldus verheven (of beperkt) tot een idee waarvan de moraal het ultimste doel is. Door het socialisme in ethische termen tot een geheel van universele waarden te maken die onafhankelijk van de materiële voorwaarden zijn, kan De Man niet anders dan het socialisme door middel van een sterke staat op te leggen en als nationaal socialisme te theoretiseren.²¹ Het betreft hier een socialisme dat eerder pedagogisch dan sociaal en economisch is, dat niet betrokken is bij de klasstegenstellingen en dat schatplichtig is aan de maatregelen die door een sterke en goedwillende staat ten behoeve van de zwaksten worden uitgevaardigd. Zo kan de natie de klasse als collectief referentiekader vervangen door een op basis van de moraal geleide samenleving die met zichzelf is verzoend.

Socialistische en liberale hervormingen

"Het meest constante engagement van het liberaal socialisme, schrijft Monique Canto-Sperber, is de afwijzing van het marxisme". Na zijn *Au-delà du marxisme* beantwoordt De Man zonder enige twijfel aan deze vereiste. Maar, zoals Canto-Sperber ook schrijft, "het feit van antimarxist te zijn volstaat niet om het socialisme liberaal te maken".²² Volgens haar verschilt het socialisme door zijn politieke praktijk, zijn economisch management en zijn relaties met de verschillende

sociale groepen vandaag niet meer van de andere partijen, wat de democratische en humanistische principes worden door alle grote politieke partijen opgeëist. Daarom zijn het “de afwijzing van het marxistisch socialisme en de verdediging van een ethisch socialisme als kern van het denken van De Man”, die ervoor zorgen dat hij, “ondanks zijn latere en tijdelijke oppositie tegen het politiek liberalisme”,²³ een majeure referentie van het liberaal socialisme werd. Het liberaal socialisme interesseert zich dus niet zozeer voor het politieke of economische liberalisme, als wel voor de ethiek die het socialisme zou hebben bevrijd van zijn verankering in de arbeidersklasse waardoor het een boven de verschillende sociale groepen staande doctrine heeft kunnen formuleren. Het oude liedje dat stelt dat de emancipatie van de arbeiders het werk van de arbeiders zelf zal zijn, moet men nu vervangen door een nieuwe doctrine. Het socialisme zal zich daarom niet meer zoals vroeger presenteren als de verdediger van de arbeidersbelangen in de politieke arena, maar door de moraal te benadrukken ijveren voor het algemeen nut.

Émile Vandervelde, de tegenstander van De Man en leider van de BWP en de Internationale, wilde het debat tussen hervorming en revolutie overstijgen door via parlementaire weg socialistische hervormingen te realiseren ten einde ons zo een revolutie te besparen. In plaats van een doel op zich te zijn, werden de hervormingen door de socialisten beschouwd als democratische etappes naar een grondige transformatie van de samenleving. Voor De Man was de maatschappij inmiddels al op het materiële vlak door het socialisme hervormd. Het kwam er nu nog op aan om de mensen aan te passen door hun mentaliteit te veranderen. Van de hervormingen die de socialistische organisaties toen in hun isolement nastreefden, komt niets terecht. Ze worden ook gedwarsboemd door de “hervormingsideeën” die in christelijke en liberale milieus veld wonen. De sociale hervormingen zijn het resultaat van de veranderde verhoudingen tussen en de gezamenlijke inspanningen van zowel de “reformistische” socialisten als de katholieke en liberale “hervormers”. Dit “managersreformisme” werd naderhand getheoretiseerd tot het “sociaal-democratisch compromis” of ook tot het “neocorporatisme” dat de markt met de verdelende rechtvaardigheid verzoende.

Vandaag hebben zich andere veranderingen voltrokken. Door de economische crisis van na 1974, door de na 1981 sterk verhoogde werkloosheid en door de nieuwe geopolitieke situatie die ontstaan is na de val van het reëel bestaande socialisme, is de toestand nu totaal anders. De staat die voordien de hervormingsbeweging nogal ruimhartig had ondersteund, legde loonsverlagingen op en onder verwijzing naar de modernisering werd de sociale zekerheid afgebouwd.

Zoals tijdens de “reformistische” periode toen de hervormingen door de vakbonden, de linkse partijen en de publieke opinie werden ondersteund, gebeurde nu hetzelfde met de “tegenhervormingen”. Die laatste worden vanaf het begin van de jaren tachtig door een neoliberale golf gedragen. Ze vinden niet alleen hun basis bij de liberalen en de andere partijen, maar ook in de socialistische partijen en de vakbonden. Het is het tijdperk van de *Third Way* van Tony Blair, het *Neue Mitte* van Gerhard Schröder en van het “liberaal socialisme” van de heren Blair en Schröder. Terwijl voordien de socialistische hervormingen bedoeld waren om de maatschappij te hervormen, gaan de liberale tegenhervormingen er nu vanuit dat de maatschappij niet meer grondig te hervormen is. Daarom zijn de hervormingen voortaan nog maar bedoeld om eenieder aan te passen, zelfs als ze de kwetsbaarheid van de reeds zwakke groepen nog vergroten.

De socialistische partijen hebben in de verkiezingscampagnes aan hun verhouding met de vakbonden een lagere prioriteit toegekend en dat heeft geleid tot een breuk met de sociale bewegingen. Het sociaal-democratische compromis, dat ooit enerzijds het resultaat van een subtiële dialectiek tussen sociale bewegingen en politieke en syndicale organisaties en anderzijds tussen de socialisten en de staat was en dat het succes van de sociaal-democratie was geweest, is geleidelijk aan verdwenen. Daardoor zijn de socialistische partijen in een “tijdperk van turbulenties en van toegenomen instabiliteit” terecht gekomen. Zal deze electorale heroriëntatie hen verleiden tot een breuk met de hun traditionele sociale achterban en van hen, als gevolg van hun pragmatisme, *catch-all parties* maken?²⁴ Het opgeven van de traditionele sociaal-democratische ankerplaats ten gunste van een moraal die de verschillende sociale groepen transcendeert, kan het sociaal-liberalisme een perspectief bieden dat men wel al

heeft geassimileerd, maar dat men nog moet theoretiseren.

De “arbeidsvreugde”

Het ethisch socialisme van Hendrik De Man moet men trouwens in het perspectief van een socialisme plaatsen dat niet meer verbonden is met klassenbelangen maar met een moraal. Daardoor kan het, zoals de liberale socialisten van vandaag bepleiten, niet alleen dienen om een socialisme zonder sociale wortels te vestigen, maar ook om de loontrekkenden ontvankelijk te maken voor de moraal en in het bijzonder voor de arbeidsmoraal. In zijn boek over de *Arbeidsvreugde* constateerde De Man dat “het menselijk wezen het geluk kan vinden niet alleen door de arbeid, maar ook in de arbeid”.²⁵ In tegenstelling tot een oude marxistische traditie die de arbeid vooral als een dwang beschouwt, moet echter volgens De Man die arbeid als een morele verplichting en een sociale plicht worden beschouwd. Hij spreekt niet over de arbeid als over een “genoege”, maar als een mysticus over een “vreugde”. De sociale harmonie zal beter worden verzekerd als de massa’s de arbeidsplicht (met vreugde) aanvaarden in plaats van ze opgelegd te krijgen. Of, zoals Émile Lehouck schrijft, “deze verzoening tussen moraal en instinctieve bevrediging doet het sociale minderwaardigheidscomplex van de arbeiders, dat de ware oorzaak van het kapitalisme is, verdwijnen”.²⁶

De liberale neosocialisten kunnen aldus in het ethisch socialisme niet alleen verwijzingen naar de markt, het anti-etatisme en het antitotalitarisme vinden, maar vooral een socialisme dat is losgekoppeld van de loontrekkenden. De morele doctrine is bedoeld om de arbeidswaarden en -inspanningen te bevorderen in een gepacificeerde samenleving. De tegenstelling tussen hervorming en revolutie is hierdoor opgelost, omdat het veranderen van de maatschappij niet

meer in het geding is. De individuen moeten dan ontvankelijk voor morele inspanningen en voor verantwoordelijkheidszin worden gemaakt zodat ze zich beter aan de maatschappelijke veranderingen kunnen aanpassen. Men kan schematisch stellen dat twee opvattingen over de sociale ontvoogding de gunsten van de arbeidersbeweging betwisten en ook haar geschiedenis diepgaande hebben beïnvloed. Aan de ene kant is er Proudhon die een hervorming van de samenleving bepleit door er de slechte kanten van op te heffen en de goede te ontwikkelen, en aan de andere kant Marx die een revolutionaire omvorming van de maatschappij voorstaat.²⁷

De morele doctrine is bedoeld om de arbeidswaarden en -inspanningen te bevorderen in een gepacificeerde samenleving. De tegenstelling tussen hervorming en revolutie is hierdoor opgelost, omdat het veranderen van de maatschappij niet meer in het geding is.

In zijn kritiek op het marxisme schrapte De Man eenvoudigweg het onderwerp van het debat. Vanuit zijn gezichtspunt zijn de materiële voorwaarden inderdaad vervuld, of ze zijn van weinig belang voor een socialisme dat niet meer uit de sociale verhoudingen voortkomt. Op die manier wordt het debat tussen reformisten en revolutionairen vervangen door de transcenderende imperatieven van de moraal die aan iedereen moeten worden opgelegd.

De arme “weinig verdienstelijken”

Het zich tot het sociaal liberalisme bekeerde links verschaft zich een legitimiteit die aan de ene kant op morele oordelen over de slachtoffers en de uitgesloten is gebaseerd en aan de andere kant op de verantwoordelijkheid van de actoren bij hun inzet voor het algemeen belang. Vanuit dat perspectief bezien moet voorrang verleend worden aan het bestrijden van de armoede omdat die de sociale samenhang bedreigt. Zijn in vergelijking met de armen de loontrekkenden en nog meer de ambtenaren soms geen bevoorrechten? Te meer daar de oorzaken van de armoede in grote mate het gevolg zijn van de perverse effecten van ons herverdelingssysteem dat de individuen juist ontslaat van hun verantwoordelijkheid door er steuntrekkers van te maken. Men moet daarom het systeem van sociale bescherming

aanpakken dat de weinig verdienstelijke armen toestaat om onrechtmatig van een herverdelings-systeem te genieten, terwijl zoveel gesalarieerden onder moeizame arbeidsomstandigheden lijden en anderen weer hun werk verliezen. Deze morele obsessie die op elke rationele overwegingen voorrang krijgt, zal de op responsabilisering en culpabilisering van de individuen gebaseerde activeringspolitiek rechtvaardigen.

Het sociaal liberalisme moet ervoor zorgen dat “de vrijheid in het leven van de armsten verschijnt” en dat zij “de capaciteit tot handelen” verwerven. “Om vrij te zijn”, schrijft Canto-Sperber, “moet ik over de middelen beschikken om mijn vrijheid te beleven”.²⁸ De contractuele verhoudingen die zowel de “integratie” van de armen als de begeleiding van de werklozen regiseren, vervangen aldus de oude rechten die nu door de sociaal liberalen als bronnen van misbruik en passiviteit worden gestigmatiseerd en die ons beletten om uiteindelijk “een vorm van emancipatie van allen”²⁹ te bereiken. Aldus kan dat nieuwe socialisme zich inzetten voor grondige sociale hervormingen die niet alleen bedoeld zijn om de belangen van loontrekkenden, werklozen en gepensioneerden te behartigen, maar om het algemeen belang te dienen dat, eigenaardig genoeg, samenvalt met de eisen van de concurrentiekracht. In een liberalisme dat niet zozeer de concurrentie der ondernemingen bevordert, maar hen integendeel als monopolies of in een oligopolistische concurrentieverhouding gebiedsdel en staten tegen elkaar laat uitspelen, zal het socialisme door het fragiliseren van de werkgelegenheid, het ontmantelen van de sociale bescherming en het door privatisering afbouwen van de pensioenen, degenereren.

Door de voorwaarden die toegang verlenen tot de sociale prestaties, en door de verantwoordelijkheid van de rechthebbenden te benadrukken,

schrijft deze nieuwe sociale politiek voor dat rechten slechts kunnen worden uitgeoefend op voorwaarde dat de “genieters” ervan zich eerst aan prealabele verplichtingen hebben onderworpen. Men moet voortaan, alvorens als “rechthebbende” te worden erkend, voorzien zijn van een beschikking waaruit de ongeschiktheid van de onder voogdij gestelde eigen persoon blijkt. De Europese Raad in Lissabon tijdens het jaar 2000 heeft zich tot doel gesteld om 20 miljoen banen in 10 jaar te scheppen. De actieve benadering van de werklozen die er werd bepleit, moet het voortaan mogelijk maken om de

positieve en negatieve individuele gedragingen van de werklozen te beoordelen. Praktijkstages zijn in vele gevallen onderdeel van deze dwangsituatie. Ze leiden minder op tot werk en meer op tot employability, dat wil zeggen tot het onderdrukken van eigen verlangens en eigen projecten om beschikbaarder, mobieler en aangepaster te worden. Er bestaan in België bij voorbeeld stages voor “budgetbewaking” om de armen te leren hoe ze in armoede kunnen consumeren. De vorming valt dus eerder onder de categorie van de conditionering en de moralisering, dan onder die van het verwerven van kennisinhouden. De bepleite verhoging van de activiteitsgraad zal aldus minder het resultaat zijn van het scheppen van “normale” banen, dan van het inzetten van verarmde arbeidskrachten in preciaire en slecht betaalde jobs. Tenslotte zullen banen die voor de “abnormale arbeidskrachten” aangepast zijn, niets anders dan “abnormale jobs” zijn.³⁰

Door de onvrijen uit alle macht te willen emanciperen, komt men er toe om ze tenslotte onder voogdij te plaatsen. Men kan tenslotte niet anders dan de weinig verdienstelijke armen in verdenking te stellen, daar ze er niet in slagen om aan hun armoede te ontsnappen. Kan men hen daarom niet beter, dit omwille van hun bestwil, de les lezen en hen via begeleidende maatregelen aanpassen aan de eisen van de werkgevers? In

*De utopie van het ethisch
socialisme bestaat er in dat ze
een regering wil die boven de
belangen en de eruit
voortvloeiende conflicten
staat. Bij gevolg wordt de
politiek geacht zich te
voltrekken in een homogene
maatschappij waarin de
spanningen zich beperken tot
interacties tussen individuen
en waarin geen conflicten
tussen antagonistische
groepen voorkomen.*

naam van deze waarden kan men de “laaggeschoolden” moraliseren zodat ze door hun normalisering ontvankelijk voor de eisen van de werkgevers worden.

Hendrik De Man wilde in het interbellum enkele eenvoudige burgerlijke vroegkapitalistische deugden zoals “toewijding tot de arbeid, spaarzaamheid, gematigdheid, eerlijkheid, precisie en vertrouwen”³¹ invoeren. Dat zijn de deugden die men ook vandaag zowel aan de gestigmatiseerde werkzoekenden als aan de laaggeschoolden door socialiserende vormingsprogramma’s of door begeleidingsmaatregelen wil opleggen om ze zodanig aan te passen dat ze aan een baan geraken. Voortaan wordt alles wat goed is voor de werkgelegenheid ook moreel en rechtvaardig voor de samenleving geacht. Het ethisch socialisme heeft tot zending om de armen te moraliseren en te controleren omdat deze laatste onder verdenking staan, wat eigen is aan de liberale strenge aanpak. Daar het liberalisme uitgaat van de gelijke kansen, kunnen de armen, op een enkele uitzondering na, moeilijk ontsnappen aan de eigen verantwoordelijkheid voor hun armoede. Vandaar dus “de wil om diegenen die niet vrij zijn, toch te emanciperen”.³² Dat lijkt te impliceren dat men door middel van controles moet ingrijpen tot in de diepste privé-sfeer van de mensen.

Het liberalisme als oplossing voor het socialisme

De politieke en intellectuele levensloop van Hendrik De Man is representatief voor de verwarring en de onzekerheden van een generatie die naar een nieuwe sociale orde op zoek ging. Door deze nieuwe panne van het socialisme is, net zoals na de crisis van 1929 toen men er niet meer in slaagde om de maatschappij te hervormen, nu weer de verleiding groot om, bij gebrek aan tastbare veroveringen, aan het socialisme een ethische impuls te geven. Zoals De Man in zijn tijd al had gedaan, stelt de Derde Weg dat het socialisme zijn zending heeft volbracht. De maatschappij wordt als niet meer hervormbaar ervaren in die zin dat een herverdeling van inkomen ten nadele van de inkomsten uit kapitaal en ten gunste van die uit arbeid niet meer mogelijk zou zijn. Daardoor mag het socialisme niet zijn gebaseerd op de belangen van de gesalarieerden,

maar moet het een op morele waarden gevestigd idee zijn. Zoals De Man ooit bepleitte, komt na het socialisme van de hervormingen een socialisme van aanvaarding. Het op waarden gebaseerde socialisme kan dan een drijvende kracht in de modernisering van de maatschappij worden. Het kan als missie hebben om de maatschappij te verbeteren door haar te moderniseren. Het zou kunnen bijdragen aan het beteugelen van het arbeidersverzet door de loontrekkenden voor de veranderingen ontvankelijk te maken. Het door De Man geschetste perspectief is dat van een socialisme zonder Marx, zonder kapitalisme en los van elk klassenbelang dat verwijst naar het verlangen naar een rechtvaardigere maatschappij.

Het socialisme dat voortgekomen is uit een alliantie tussen een fractie van de burgerlijke elites en de arbeidersbeweging, vond zijn principes in de verdediging van de arbeidersbelangen. Het kon zich daardoor uit de conflicten tussen de sociale klassen vormen. Het werd gevoed door de antagonismen die tegelijk de maatschappij verdelten, fragmenteren en verenigen. Historisch gezien is de gelijkheid het eerste van zijn principes. Volgens De Man daarentegen scheidt het klassenbelang “geen ethische drijfveren”.³³ Hij zag in de gelijkheid een arbeiderseis om een minderwaardigheidscomplex te compenseren. Die gelijkheid moet men dan, zoals de liberalen doen, opvatten in termen van het scheppen van gelijke kansen. Voor de socialisten daarentegen gaat het minder om gelijke kansen die een vleugje moderniteit aan een ongelijke maatschappij verlenen, als wel om het eisen van gelijke voorwaarden die dan samenvallen met de eis van sociale rechtvaardigheid.

Voordat het liberaal socialisme een theorie in de volledige betekenis van het woord kan worden, moet het zich eerst onderscheiden van de sociaal-democratie die gezien haar geschiedenis een intrinsiek onderdeel van de arbeidersbeweging uitmaakt. Daarom probeert Canto-Sperber met behulp van allerlei middelen een verhaal te construeren waarin De Man met zijn ethisch en “meerklassen socialisme” naar voren komt. Het discours van De Man heeft, omdat het uit de socialistische beweging voortkwam, ooit zijn doelmatigheid bewezen. Canto-Sperber blijkt evenwel op zijn minst een gebrek aan nieuws-

gierigheid voor alle andere aspecten in het denken van De Man aan de dag te leggen, zoals zijn etatisme, zijn autoritarisme, zijn nationalisme en zijn collaboratie, – allemaal aspecten die van hem, voor het “antitotalitaire liberaal socialisme” dat ze voorstaat, een weinig frequentabel persoonage maken.

De utopie van het ethisch socialisme bestaat er in dat ze een regering wil die boven de belangen en de eruit voortvloeiende conflicten staat. Bij gevolg wordt de politiek geacht zich te voltrekken in een homogene maatschappij waarin de spanningen zich beperken tot interacties tussen individuen en waarin geen conflicten tussen antagonistische groepen voorkomen. In een samenleving zonder klassen, samengesteld uit individuen die rechten en vooral plichten bezitten, moeten die individuen, op straffe van te worden uitgesloten, zich aanpassen aan de veranderingen. De op deze waarden gebaseerde regering zou in onze maatschappij tot taak moeten hebben om het openbaar nut te behartigen. Deze ideologische onderneming wil evenwel in werkelijkheid het socialisme van zijn sociologische basis beroven door ervan een edelmoedige variant van het liberalisme te maken.

(vertaling: André Mommen)

NOTEN:

1. Monique Canto-Sperber, avec Nadia Urbinati, *Le socialisme libéral. Une anthologie: Europe-États-Unis*, Parijs: Esprit, 2003, blz. 7.
2. Idem, blz. 9.
3. Zev Sternhell, *Ni droite, ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Brussel: Éd. Complexe, 1987. De auteur ruimt eveneens een belangrijke plaats in voor Hendrik De Man in een gedachtenstroming die niet liberaal, maar antiliberaal is. De Man wordt geplaatst in de stroming van de “aspirations antilibérales et anticapitalistes qui vont de pair avec un violent refus du marxisme. Antimarxisme, anticapitalisme et antilibéralisme constituent le dénominateur commun de toutes ces variantes de la révolte et expriment bien ce qui est leur essence: le refus du ‘matérialisme.’” (blz. 27)
4. Verscheen in maart 1911 als bijlage van *Die Neue Zeit*, het theoretisch orgaan van de SPD dat werd geredigeerd door Karl Kautsky. (nvdr)
5. In 1927 verschijnt een tweede, herziene editie bij dezelfde uitgever. De titel van de Franse vertaling is onthullender: *Au-delà du marxisme*, Brussel: L'Églantine, 1927. De tweede editie verschijnt in 1929 in vertaling bij Alcan in Parijs. In 1974 verschijnt bij Le Seuil in Parijs een herdruk in de *Bibliothèque politique*. De Nederlandse vertaling naar de tweede Duitse editie heeft als titel *De psychologie van het socialisme*, Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1927 (tweede druk in 1929). Het fascistische Italië van Mussolini zag er geen graten in om in 1929 dit “meesterwerk” in twee delen onder de titel *Il supremamento del marxismo* bij Laterza in Bari te laten verschijnen. Het zelfde kan worden gezegd van de Spaanse vertaling die in 1928 als *Mas alla del marxismo* bij Aguilar in Madrid onder de fascistische dictatuur van generaal Miguel Primo de Ribera verscheen. Er verschenen nog Engelse (1928), Tsjechische (1928), Deense (1932) en Jiddische (1935) vertalingen. (nvdr)
6. Eveneens verschenen bij Diederichs in Jena. De Franse vertaling verscheen onder de titel *La joie au travail* bij Alcan in 1930 in Parijs en een nieuwe editie ervan in 1935. De Nederlandse vertaling volgde als *Arbeidsvreugde* bij Van Loghum Slaterus in 1928. Ook in Mussolini's Italië lag dit boek in 1931 als *La gioia nel lavoro* (Bari: Laterza & Figli) in de winkel. (nvdr)
7. Sternhell, a.w., blz. 179.
8. Canto-Sperber, a.w., blz. 14.
9. Idem, blz. 8.
10. Mededeling van Émile Lehoucq tijdens het *Colloque sur l'oeuvre d'Henri de Man*, Genève, Actes, bundel 3, 1973, blz. 279.
11. Sternhell, a.w., blz. 16. Het is in zijn boek *The Remaking of a Mind. A Soldier's Thoughts on War and Reconstruction*, gepubliceerd in 1919 in New York (Charles Scriber's and Sons) en gedeeltelijk in het Frans vertaald onder de titel *La leçon de la guerre*, dat De Man zijn sympathieën voor het liberalisme laat blijken. De rest van zijn geschriften getuigt van een verwerping van het liberalisme en een voorkeur voor een corporatistisch regime en een sterke staat.
12. Henri de Man, *Socialisme et marxisme*, Brussel: L'Églantine, 1928. blz. 20.
13. Henri de Man, *L'idée socialiste*, Parijs: Éditions Bernard Grasset, 1935, blz. 12-13.
14. Idem, blz. 19.
15. Idem, blz. 13.
16. Idem, blz. 213.
17. Idem, blz. 260.
18. Idem, blz. 374.
19. Idem, blz. 481.
20. Henri de Man, *Au-delà du marxisme*, Parijs: Le Seuil, 1974, blz. 101 en 103, onderstreept in de tekst.
21. H. de Man en P.-H. Spaak, *Pour un socialisme nouveau*, Brussel: Labor, 1937. De auteurs leggen de nadruk op “het belang van de spirituele factoren” in het socialisme (blz. 10), ze spreken zich uit voor de “waarden van orde, gezag en verantwoordelijkheid” (blz. 11), voor “een autonome corporatistische organisatie van de generationaliseerde of

- door de staat gecontroleerde bedrijven, voor de ontparlementarisering van de controlemechanismen” (blz. 23) en, als gevolg hiervan, want dat is het pleidooi van de hele brochure, voor een “nationaal socialisme”.
22. Canto-Sperber, *a.w.*, blz. 13.
 23. Idem, blz. 14.
 24. Gerassimos Moschonas, *La social-démocratie de 1945 à nos jours*, [z.p.]: Montchrestien, 1994, blz. 9 en 152.
 25. H. De Man, *La joie au travail*, Brussel en Parijs: L'Églantine en Librairie F. Alcan, 1930.
 26. Lehouck, *a.w.*, blz. 276.
 27. In hun briefwisseling antwoordt Proudhon aan Marx in deze termen: “Peut-être conservez-vous encore l’opinion qu’aucune réforme n’est actuellement possible sans un coup de main, sans ce qu’on appelait jadis une révolution et qui n’est, tout bonnement, qu’une secousse (...). Nous ne devons pas poser l’action révolutionnaire comme moyen de réforme sociale.” Brief van Proudhon aan Marx van 17 mei 1846. Zie hierover Pierre Hauptmann, *Proudhon, Marx et la pensée allemande*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1981.
 28. Canto-Sperber, *a.w.*, blz. 30.
 29. Idem, blz. 15.
 30. Zie in dit verband het vergelijkend onderzoek over de Europese sociale politiek van Cathérine Lévy, *Vivre au minimum*, Parijs: Éd. La Dispute, 2003.
 31. De Man, *L'idée socialiste*, blz. 172.
 32. Idem, blz. 30.
 33. Idem, blz. 126.